

דעת - מכללת הרצוג

רמת מנשה

מאת: יואש ידידיה

מפרסומי מטכ"ל / קצין חינוך ראשי
משרד הבטחון - ההוצאה לאור

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

ה ש ם

בראשונה נקרא האיזור "הרי-אפרים". שם זה ניתן לו בימינו על-ידי דוד שמעוני, אשר קונן על שני השומרים שנפלו חללים באיזור זה בראשית מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, ועל-ידי בנימין טנא, ששר:

"כי עלינו לג'וערה בין הרי-אפרים

וצח'חי שדות מולנו, להט השמים".

אלא ששם זה, שציין בתקופת המקרא את כל חבל ההר המרכזי של הארץ, הוא מושג רחב מדי ובלתי מוגדר במידה מספקת. לכן הוסב שם האיזור ל"רמת-מנשה" — והוא מגדיר בצורה נכונה יותר הן את אופיו הגיאוגרפי והן את אופיו הגיאוגרפי-היסטורי: א) גובהו הממוצע של האיזור הינו כ-250 מטר מעל פני-הים, ומשום-כך יש לראותו כרמה ולא כהר; ב) מעולם לא היה האיזור בתחום נחלתו של שבט אפרים, שהתנחל מדרום-מזרח לו; לעומת זאת היה חלק מנחלתו של שבט מנשה.

תחומים

מבחינת התבליט מהווה רמת-מנשה את החלק הנמוך ביותר בזרוע ההררית המסתעפת מהר-שומרון לכיוון צפון-מערב. אזורי גוף נבדלים זה מזה תוחמים רמה זו מכל עבריה וכתוצאה מכך הינה אחד האזורים המעטים בארץ שיש לו גבולות טבעיים ברורים משלושה עברים:

בצפון-מערב תוחם את רמת-מנשה נחל-יקנעם (ואדי-מילח), המפריד בינה ובין הכרמל, הבולט כאן בסלעיו המחוספסים ובמורדותיו המכוסים שרידי חורש האלון והאלה. בפתח הנחל ניצב כעין זקיף: הריהו תל יקנעם, שעליו שכנה בימיהם יקנעם המקראית. בצפון-מזרח תחומה הרמה על-ידי עמק-יזרעאל. בדרום-מזרח תוחם את האיזור כביש נחל-עירון (ואדי-ערה).

דעת - מכללת הרצוג

רמת השופט

קשה עם התפוררותו, תופך סלע זה לקרקע אפור-בהיר ודל, המצמיח כיום שיחים נמוכים. עיקר הצמחייה באיזור הושמדה בתקופה התורכית על-ידי העדרים, ועד לראשית ההתיישבות היהודית לא היו כאן כמעט עצים. האדמה נסחפה והלכה ובגבעות לא נותר הרבה מלבד אבנים וסלעים. ואילו, בעבר הרחוק היה, לדעת הבוטנאים, מכוסה בחורש אלון התבור, ממנו נותרו עצים בודדים.

רק במזרחה של רמת-מנשה ישנו גיוון באפרוריות הבהירה השליטה בנוף: בין מגידו לבין משמר-העמק בולטים כמה קונוסים של הרי-גוש כבויים, ששניים מהם נקראו על-ידי הערבים בשם „התל השחור“ (תל-אל-אסמר). בגלל אבני הבזלת המזדקרות בהם מתחת לכסות הצומח והאדמה הכהה. הרי-גוש אלה פעלו בתקופה גיאולוגית מאוחרת יחסית — בזמן היווצרותו של עמק-יזרעאל.

לעומת הנוף הגבעי הנוח של רמת-מנשה, בולטים הצוקים התלולים של הכרמל ושל רכס הר-אמיר (הרי אוס-אל-פחס). הם בנויים סלע גירי קשה, אשר הפך בעקבות פעולת האקלים, הבלייה והארוזיה, לנוף מחוספס, בעל צוקים תלולים, ובו נחלים שהעמיקו לחתור ושיוו לו יופי מיוחד — ובעיקר בכרמל.

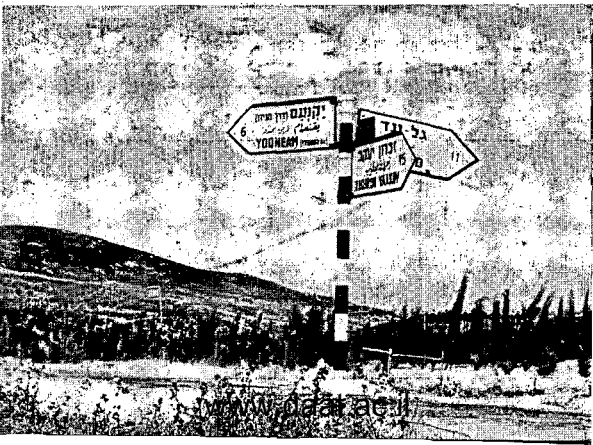
השנוי במבנה בין רמת-מנשה מזה לאזורים התחתנים אותה מצפון ומדרום מזה נערך בעבר הגיאולוגי הרחוק. אוקיאנוס קדום

דעת - מכללת הרצוג

המעיינות

מי הגשמים מחלחלים בחלקם בסלע הגירי הרך ובהגיעם לשכבות אטימות (כגון זו של אבן הגיר הביטומנית שנתגלתה בזמן כרית מנהרת מנשה ובקידוחים) הריהם חוזרים ופורצים בצורת מעיינות. באיזור נמצאים 50—60 מעיינות קטנים שנביעתם בלתי קבועה: עם תום הגשמים הולכת שפיעתם ופוחתת ובקיץ יש והיא פוסקת כליל. כיום משמשים מעיינות אלה רק להשקית צאן ואילו בימי-קדם היו בסיס לקיומם של יישובי האיזור. גם בתקופה הרומאית השתמשו במימיהם, אלא שבאותה עת לא היו עוד היישובים צמודים אליהם ואת מימי המעיינות העבירו תכופות באמות-מים למרחקים: כך, למשל, רובזו בתקופה הרומאית מימי מעיינות אלונה

צומת אליקים

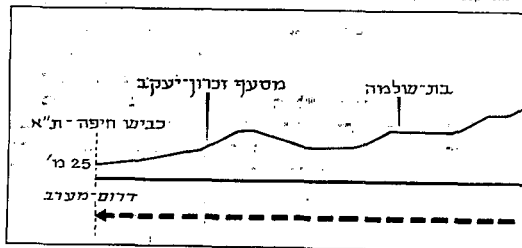
דעת - מכללת הרצוג

... באחדים ממעיינות אלה משתמשים גם הישובים היהודיים:
ע"י הכביש הישן מהזורע לעין-השופט ניצב מכון-המים של רמת-
השופט, המקבל את מימיו מהקידות השטחי שנעשה ליד עין-פריז;
בנחל-משמר רוכזו מימי שני מעיינות שפרנסו בעבר את הנחל,
כדי להעשיר במימיהם את באר הקיבוץ.
הקיבוץ הראשון באזור — עין-השופט — שאב תחילה את
מימיו מהמעייץ הקטן שלרגלי ג'וערה.

נחלים ודרכים

מתווה הנחלים והתאמתם כדרכים
מי הגשמים ומימי המעיינות זורמים בחורף ובאביב באפיקים
רבים — אלה נחלי האזור שמרביתם חרבים בקיץ. ראשיתם בקו
פרשת-המים, העובר בכיוון צפון-דרום בקירוב, בערך במקביל
לכביש אליקים-עין-השופט ומשם לכפריץ. פרשת-המים עוברת
בחלק המזרחי של הרכס ולכן ארוכה הרבה יותר דרכם של הנחלים
הזורמים מערבה, לים-התיכון, ויש להם שורת להתאחד לנחלים
גדולים יותר. אולם בעזבם את הרמה ובצאתם למישור-החוף נחלש
כוח זרימתם; הם נתקלים בסחף או בחולות ויצרו ביצות (ביצות

נחל-יקנעם

נחליקנעם והכביש העובר בו בכניסה לרמת־מנשה.
למטה: סימון: נחליקנעם. במרכז: יקנעם. עלית

בסלע; אין להתפלא, אפוא, כי המעברים מהשרון לעמק אשר
עברו בעמקים שנוצרו על־ידי ערוצי הנחלים האלה היוו נקודות־
מוקד בדרך הבינלאומית הקדומה ממצרים לארצות הפרת והחידקל.
גם רבים מהנחלים הקטנים שמשו כמעבר נוח בפנים האיוור ומכאן
שמו הערבי "בלד־א־רוחה" שפירושו "ארץ מעבר".

נחלי אגן־הניקוז המערבי

הנחלים יקנעם, תות ודליה וכביש נחליקנעם
נחליקנעם (ודי מילח) נזכר במקרא בספר יהושע בשם "הנחל
אשר על פני יקנעם". בקיץ הוא חרב, ואילו אחרי 300—400 מ"מ
גשם, מקבל נחל זה לתוכו מים מערוצים קטנים, היורדים ממורדות
רמת־מנשה ומנחל־רקפת, היוצא מהכרמל. עמק נחליקנעם, הינו
פורה ורחב־ידיים למדי, ובתוכו, סמוך לערוץ הנחל, עובר הכביש
זכרון־יעקב—בת־שלמה—יקנעם, המחבר את כביש תל־אביב—חיפה
עם כביש חיפה—מגידו־רק, מזרחה מקו פרשת־המים של רמת־
מנשה עובר הכביש לאורכו של נחליקנעם — לערך מתחנת
האוטובוסים של אליקים; ואילו מקו פרשת־המים מערבה יורד

דעת - מכללת הרצוג

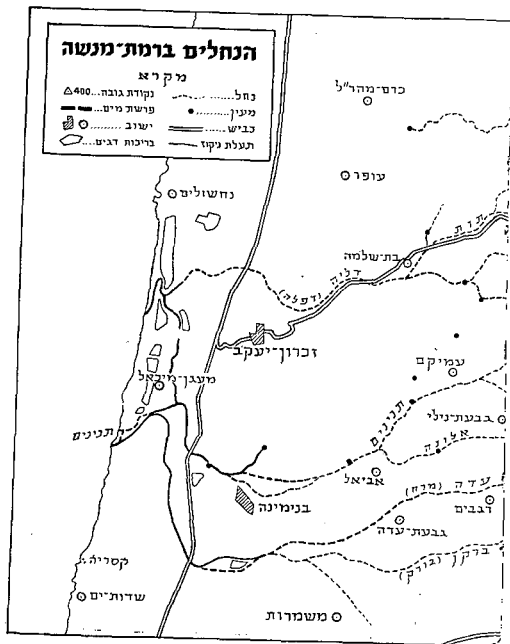
יתר נחלי אנגהניקוז המערבי

בפינה הדרומית-מזרחית של האיזור הולכת הרמה ומתרוממת. עד הגיעה בקרבת כביש נחל-עירון לגובהה המפסימאלי — 401 מ' מעל פני-הים. בפינה זו מתחילים ערוצים רבים, בהם גובעים עשרות מעיינות זעירים. הדרומי בנחלים אלה הוא נחל-ברקן (ואדי בוראק); המרכזי שבהם הוא נחל-עדה (ואדי מראח); ואילו הנחל הצפוני ביותר — והוא גם הגדול שבהם — הוא נחל-התנינים. ראשיתו בתוך בקעה נאה ומיוערת, ליד מקומו של הכפר הנטוש כפריין. בקרבת מקום חוצה אותו כביש אליקים—גלעד. באפיקו העליון של הנחל גובעים המעיינות שכבר הזכרנום ובהם החלה בשעתה אמת-המים של קיסרי, שנבנתה במקביל לערוץ. בערוצו התחתון מושך הנחל מים במשך כל ימות השנה. הוא מקבל אותם בעיקר מן המעיינות העשירים שליד בנימינה; רוב המעיינות האלה, השופעים כ-1000 ממ"ע לשעה, צורמו בשנים האחרונות למפעל-המים של מושבה זו.

עד העת האחרונה היה הנחל משתפך תכופות בחורשי החורף על גדותיו ומציף את סביבתו. בעקבות פעולת-ניקוז גדולה שנעשתה בסביבה, נמנעה תופעה זו ושוקמו שטחים הקלאיים נרחבים, שסבלו קודם מביצות. באיזור כבארה, שבמישור-החוף, קולט הנחל לתוכו גם מעיינות מלוחים ומימיו מנוצלים כאן למילוי בריכות-דגים. אף-על-פי-כן מבקיע הנחל לעצמו דרך בין החולות והוא נשפך לים דרומה ממעגן-מיכאל.

עם פיתוחה ההתיישבותי של הסביבה, חודשו כמה מן הדרכים אשר עברו בעבר לאורך הנחלים הללו ובחלקן אף נסללו כבישים — כמו הכביש המוליך מגבעת-עדה לרגבים והמשכו בדרך עפר עד לגלעד או הכביש המוליך דרך אביאל לעמיקם.

דעת - מכללת הרצוג

דעת - מכללת הרצוג

כביש נחל עירון

והועמקו אפיקיהם ונמנעו הצפות. יש לציין, שתוואי הדרך העתיקה החדשה, אשר בו נסלל כביש חיפה-יקנעם-מגידו-ג'נין, הינו צמוד למרגלות הגבעות ונמנע מלרדת לאדמת העמק. תוואי זה, לא זו בלבד שהוא עובר בשטח גבוה יותר, הנתון פחות להצפות ולתהוות ביצות שאיימו עליו בעבר, אלא שהוא נפגע ע"י המים רק מעט, כיוון שחלק מהמורדות מכוסים ציפוי בזלתי.

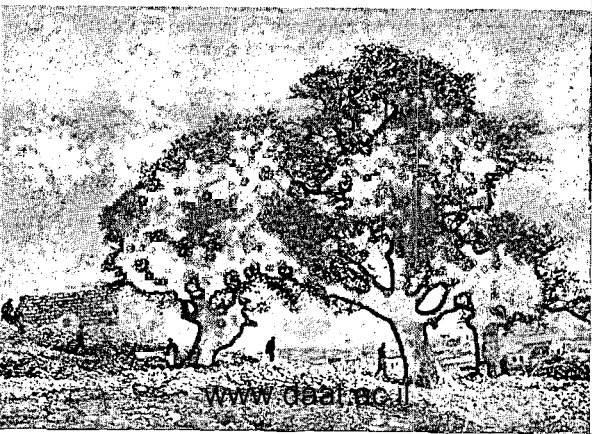
נחל-השופט (ואדי-פריר)

נחל-השופט התהווה מהתחברות נחל-הטחנה, שתחילתו במעין ריחניה, עם נחל-השניים, אשר ערוצו סמוך לעין-העמק. נחל-השניים נקרא על שם שני השומרים יואש ויצחק שנפלו כאן בשנת 1936; נוצרים את זכרם גם שני מגדלי-שמירה, חורשה קטנה ושני ברושים הניצבים ליד הדרך.

דעת - מכללת הרצוג

נחל־מגידו. (ואדי א־סוק, ואדי עין־תינה, ואדי אל־פורט)
נחל־מדרך ונחל־קיני (ואדי א־לג'ון)
נחלים אלה מנקזים את הפינה הדרומית־מזרחית, הגבוהה, של
רמת־מנשה. מימי נחל־קיני נאגרים בכריכה קטנה הסמוכה לכביש
הראשי ומשמים לקיבוץ גבעת־עוז להשקיה.
נחל־מדרך הוטה ואיננו נשפך עוד לנחל־משמר, אלא לנחל־
מגידו. גם נחל־ישע, אשר ליד ערוצו מתחילה מנהרת־מנשה, הוטה,
והוא אחד ביציאתו לעמק עם נחל־פגה (ואדי עין־תינה).
המועצה האזורית "מגידו" אשר בה מאוגדים ישובי "ההר
והעמק", מנהלת את "רשות הניקוז מגידו", בה מאוגדים ארבע
מועצות איזוריות ושתי מקומיות ואשר שומרת על שדות העמק מפני
מי השטפונות.

אלוני־תבור עתיק־יומין ליד מועייה,
שריד מהצמחייה העשירה של האיזור לפני

דעת - מכללת הרצוג

כלי צור מסביבת תל פריז —
שרידי התקופה הפרהיסטורית ברמת־מנשה

כלי חרס מחקופת הברונזה התיכונה
(1550—2100 לפה"ס) מגלעד

הכירה את הקדרות. היא חדרה כנראה מעמק החוף ותחנתה המזרחית ביותר נמצאת בין דליה ורמות-מנשה.

בתקופת הכלקוליתית (ה') תקופה בה שימשו זה בצד זה אבן ונחושת). המקיפה את האלף ה' לפה"ס, צצים ומופיעים יישובי קבע חק' לאיים בכל מקום ברמה בו ישנם אדמה, מים ותנאי תעבורה. היישובים הכלקוליתיים קמו במעברים מה' עמק לרמה: בקירי (בין הזורע ליקנעם), בתל-פירי על-יד נחל-השופט; באבו-זריק, על-יד דרך חיפה—מגידו; מול תל אבו-שושה, בגבעת המוסד של משמר-העמק; על-יד המעינות

ריחניה ותרבת-אשוקק, ובמקומות רבים אחרים. היישובים הללו היו קטנים בהיקפם, ושטחם לא עלה על שניים או שלושה דונם, שכן אין על הרמה מקום ליישובים גדולים כמו בעמק. רק מערבה מהקו גלעד—דליה, מקום שם נעשה השטח מישורי יותר, ישנם גם תלים גדולים יותר.

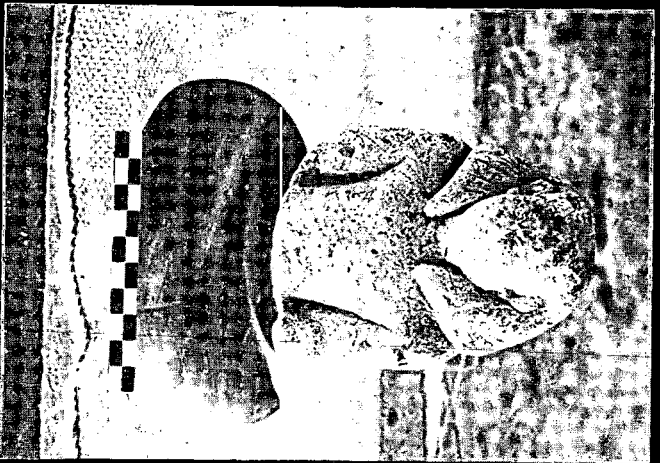
דעת - מכללת הרצוג

בתקופת הברונזה המאוחרת (התקופה הכנענית המאוחרת, 1550—1200 לפה"ס) שוב פחת, כנראה, מספר היישובים באיזור, שכן לא נמצאו כאן חרסים רבים השייכים לה. עם זאת מוכיחים הממצאים, שבאמצעות הדרכים החשובות שעברו באיזור הגיעו לכאן בתקופה זו גם סחורות יבוא, כגון הכלים הקפריסאים שנמצאו בח'רבת-א'שוקק, בתל-פריר ובחורבות וקברים בסביבת גלעד. לתקופה זו שייך, כנראה, גם הפסל המצרי שנמצא על-יד עין-השופט — ועובדה זו לא תפליאנו אם נזכור, שבאותו זמן נערך מסעו המפורסם של פרעה תחותימס הג', שנזכר לעיל.

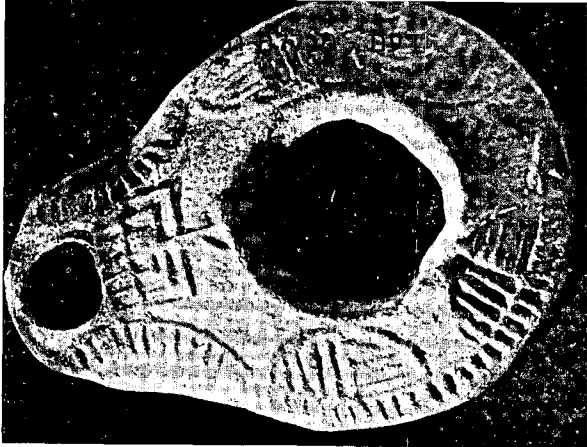
שתיים משלוש הדרכים האלטרנאטיביות שראה לפניו פרעה תחותימס הג' להתקדמות צבאו מהשרון לסביבת מגידו עוברות באיזור שאנו דנים בו: דרך נחל-עירון — אותה ראו מפקדיו כדרך הקצרה ביותר, אולם גם כמסוכנת מדי — והדרך הצפונית לצפת,

כלי-חרס מתקופת הברונזה התיכונה מהזרע

פסל סורי מתקופת הכרמל והירכנה שנתצא בביסר

נרשמן יהודי מהתקופה הביזנטית. נמצא בג'וערה

היהודי לארץ־יהודה. אך גם אז לא פסקו לפכות כאן חיים יהודיים. מעידים על כך קבר בעל כתובת עברית ("קרב מרכ יודין"), אשר נמצא מול ג'וערה. שנטמן בו, כנראה, יהודי בעל אחוזה בשם מרכוס יודן, וכן נרות־חרס המעוטרים סמלים יהודיים, כגון מגורה בעלת שבעה קנים.

בזמן השלטון הרומאי־ביזנטי הגיע האיזור לשיא פריחתו החקלאית בימי־קדם. במקומות רבים — ובמיוחד בתחום היער של משמר־העמק — הרינו מוצאים בתי־כד, גתות, יקבים ואבני־ריחיים. התפתחות היישוב והחקלאות באיזור באותה עת גרמו לעליית

דעת - מכללת הרצוג

שמחוץ לכמה מטבעות וחרסים רבים לא שרדה כל עדות מאותה תקופה.

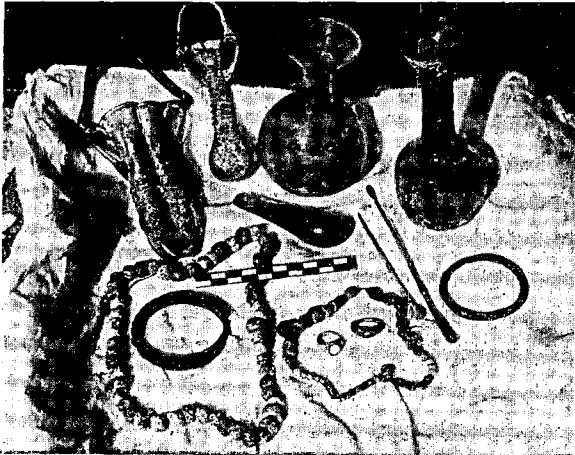
השלטון הצלבני חוסל על-ידי הממלוכים. המלחמות הרבות שנערכו מאז באיזור והשלטון הכושל גרמו לדלדולה הגמור של הרמה ולהתרוקנותה מתושביתה. השרידים היחידים שנותרו כאן מאותה תקופה הם החאן המבוצר של קירי-וקמון, בצד הדרך הישנה מינקעם לזכרון, וחרסים מזוגגים שנמצאו במקומות רבים — מדליה ועד תל-יקנעם. בעיני השלטון התורכי לא היה ערך לאיזור. במאה ה-17 הציפו נוודים טורקמנים את הסביבה; במשך זמן רב

כלי-קסורת מהתקופה הביזנטית,
שנמצא בקבר לרגלי ג'וערה

היו נוודים אלה — וצאצאיהם, הערב א-טורקמן, אחריהם — את האוכלוסיה העיקרית של הרמה. עדריהם השמידו והשמו את שארית העצים שנותרו לפליטה באיזור. במחצית השנייה של המאה ה-17 סיפח דאהר אל-עמר, ה- שליט הבדווי של הגליל, את האיזור לנחלתו. על תל יקנעם בנה שליט זה מבצר להגנה בפני התקפה אפשרית של יריבו בשכם; מרתפי בניין זה עושים רושם גם כיום.

רק במאה ה-18 זכה האיזור ליציבות מסוימת. מוחמד עלי ואבראהים פה ברצונם לקשור את

כלי־זכוכית ותכשיטים מהתקופה הביזנטית מהקבר לרגלי ג'וערה

לכן עלידי יהודים, עד שנגעו אדמותיה, שבעברה המזרחי של הרמה, באדמות פיק"א בכת־שלמה, שמעברה המערבי של הרמה. ביולי 1937 הוקם היישוב היהודי הראשון ברמת־מנשה. היה זה קיבוץ עין־השופט, שעלה תחילה להתיישבות לגבעת־נוח (ג'וערה). במשך שנתיים שכן קיבוץ זה לבדו בסביבה עוינת ושורצת כנופיות. עם תום המאורעות העתיק את מושבו לגבעה סמוכה, עליה הוא שוכן היום. במאי 1939, כתשובה לגזירת ה"ספר־הלבן", הוקם קיבוץ נוסף באיזור — הוא דליה. פרוץ מלחמת־העולם השנייה עיכב את המשך פעולת ההתיישבות ורק כעבור שנתיים,

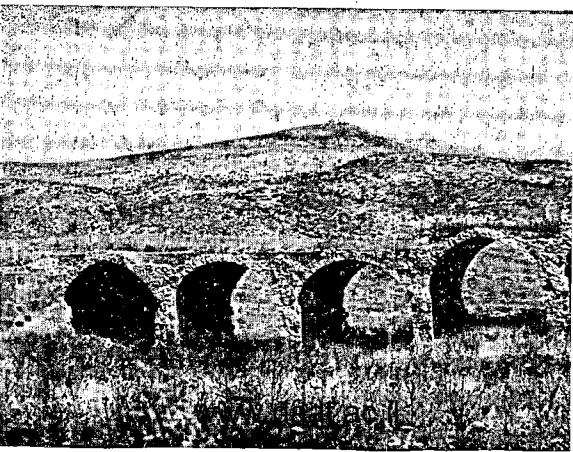
דעת - מכללת הרצוג

את המים לאיזור כולו, והסיפורים על הימים בהם הובלו המים למשקים בעגלה או שהוזרמו בצינור בן שני אינך כבר נשמעים כסיפורי אגדה.

מציאת מים רבים אפשרה פיתוח אינטנסיבי יותר של המשקים ברמה, אך מחירם היקר של המים וסכנת הסתף מטרידים גם עתה את מנוחת אנשי היישובים. במפת התכנון החקלאי של אדמות המדינה מופיעים רוב שטחי רמת-מנשה כמתאימים לעיבוד בעל בלבד, ובעיקר מטעים ומרעה מטופח. לכן נאלצים להעזר בתעשייה רוב המשקים.

אף-על-פי-כן, ניתן לומר בסיכום, שיישובי רמת-מנשה — המהווים גשר בין מרכז הארץ לצפונה וחגורת ביטחון לדרכים

שרידי החאן קירי וקמון בצד הדרך הישנה מיקנעם לזכרון.
ברקע: קרן-הכרמל (המוחזרקה)

דעת - מכללת הרצוג

האיזור במלחמת-העצמאות

חשיבותו של האיזור כגשר יישובי בין הריכוזים היהודיים במישור החוף ובעמק-יזרעאל באה לביטוי מלא בימי מלחמת-העצמאות, עת התנכלו הערבים מכפריהם ב"משולש הקטן" שבכרמל (ג'בע — איגוזים — עין-רזאל) לתחבורה היהודית בכביש הראשי חיפה — תל-אביב. עד לחיסול אותו "משולש קטן" עברה התחבורה היהודית בין דרום הארץ לצפונה בנחל-יקנעם (ואדי-מילח). דבר זה נתאפשר רק הודות למציאות היישובים היהודיים באיזור. משקי האיזור שימשו גם כבלם למגמת הערבים להתקדם מכיוון נחל-עירון (ואדי-ערה) לחיפה וכן שיבשו את הקשר ואת החשת האספקה בין ה"משולש הגדול" (שכם — ג'נין — תול-כרם) לבין אותם החבלים בכרמל שעדיין היו מותזקים בידי ערבים. מול הכפר הגדול אוס-אל-זינת, ומשם לאורך כביש נחל-יקנעם, עד יציאתו לעמק-יזרעאל, הקימו כוחותינו מוצבים.

בשעת התקפת קאוקג'י על משמר-העמק, שימשו משקי רמת-מנשה כשטח היערכות ובסיס קדמי לכוחותינו וחשו לעזרת המשק המותקף. אחרי שהובס קאוקג'י במבואות משמר-העמק וברח על נפשו, כבשו כוחותינו את מגידו ואת לג'ון, ואילו הכפר הערבי אוס-אל-זינת נכבש על-ידי לוחמי החבל עצמם. שאר הכפרים הערביים ניטשו על-ידי תושביהם והגבול הוצב בקו משטרת מגידו — בית-ראס — גלעד, שבמוצביו החזיקו חברי הקיבוצים באיזור.

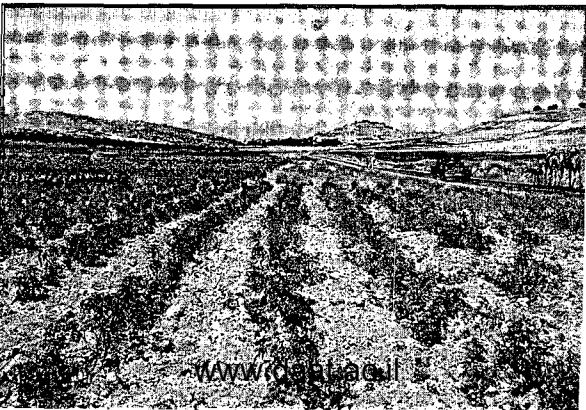
עקב הסכמי שביתת-הנשק, צורף כביש נחל-עירון למדינת-ישראל והגבול הועתק קילומטרים אחדים מזרחה ממנו. אף-על-פי-כן, נשארו בחלקם יישובי רמת-מנשה יישובי ספר.

דעת - מכללת הרצוג

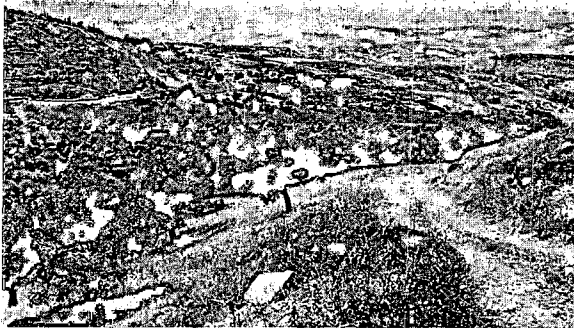
הרחבה של השם ערה. לפי מסורת אנשי הכפר, הובאו אבותיהם של התושבים אל המקום מסביבות ערערה (ערוער) בנגב לפני כ-200 שנה. כנראה בזמן שלטונו של השיח' הברזי דאהר אל-עמר, שביקש לחזק את כוחו גם על-ידי הבאת מתיישבים בדווים. מנהיג השבט היה איש בשם יונים, ועד היום מהווים בני משפחה זו את רוב התושבים במקום.

דרך סוג ב' מוליכה מכביש בקעת-עירון לכפר, והיא נמשכת לעבר גבול שביתת-הנשק ולעמק-דותן. בקרבת הכפר מספר מעיינות ושטחי מטעים. החורבות המרובות בסביבה זו מעידות, כי האיזור היה מיושב בתקופות שונות בעבר. אחרי מלחמת-העצמאות נכלל הכפר לפי הסכם שביתת-הנשק, יחד עם שאר כפרי בקעת-עירון, בגבולות מדינת-ישראל.

נחל-עירון. ברקע תל ערה והכפר שלרגליו

דעת - מכללת הרצוג

אום אל-פחם

נע בין 30 נפשות ועד 400 נפשות לערך. בכל הסביבה הזאת, המשופעת מעיינות קטנים, נמצאים שרידי יישובים עתיקים — החל בתקופת הברונזה וגמור בתקופה הערבית. מעניינת המסורת הרווחת בין תושבי מוסמוס, כי שם כפרם נגזר משמו של פרעה תחותימס ה'ג', ששתה ממימי המעיין של הכפר שעה שעבר בו בעת מסעו המפורסם.

אדמת ההרים הדלה מפרנסת בקושי את תושבי הכפרים הללו; עיקר הגידולים הם טבק (עם השקיה אחת, בשעת השתילה) ומעט ירקות ופירות, המספיקים רק בקושי לתצרוכת עצמית; רבים מאנשי כפרים אלה מחפשים את מחיתם בעבודות חוץ שונות, וחדרו לשוק העבודה בערים הגדולות. כתוצאה מכך שופר מצב התושבים; נבנו בתים חדשים והישנים שופצו.

דעת - מכללת הרצוג

עמיקם

עמיקם (צברין)

מושב-עובדים. שוכן כ-3 ק"מ מצפון-מזרח לאביאל ו-6.5 ק"מ ממזרח לזכרון-יעקב. נוסד באפריל 1950 על-ידי עולים מחרבין, שבסין. על-יד עמיקם נמצא הכפר הערבי הנטוש צברין, שהינו מקום ישוב עתיק וידוע בעיקר כמקום-יישוב שומרוני. המסורת השומרנית מספרת, כי המנהיג השומרוני בבא רבא, שהקים במאה ה'ד' בתי-כנסת שומרוניים רבים, בנה אחד מהם גם בקרבת צברין. הכפר שוכן ליד ערוץ הנשפך לנחל-התנינים.

בשל מצבה הגיאוגרפית, שימשה צברין צומת לדרכים הפנימיות של הרמה: דרך עפר הוליכה ממנה בכיוון דרום-מערב — לסיגדיאנה ולבנימינה; דרך שנייה הוליכה על גב הרכס —

דעת - מכללת הרצוג

חוביזה

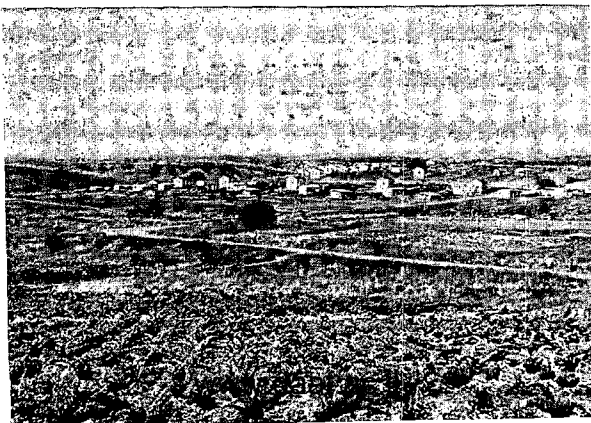
כפר נטוש ממערב לאבן-יצחק. "חוביזה" הוא שם צמח, הנקרא בעברית חלמית. הכפר שוכן בגובה של 130 מ' בערך, מעל פני הים-התיכון, במרכז שלוחת ההר. משני עבריו שני ערוצים גדולים, המהווים חלק מאגן-הניקוז הדרומי של נחל-התנינים. בסביבת הכפר נמצאו שרידים עתיקים.

מחוביזה מוליכה דרך אחת מזרחה, לאבן-יצחק, ודרך שנייה מערבה, לגבעת-נילי (אום-א-שוף) ולאביאל.

אבן-יצחק (גלעד)

קיבוץ. עלה על הקרקע ב-1945 והגיע להישגים יפים בכל ענפי המשק המעורב. תחילה נקרא גלעד לזכר החברים אשר נרצחו על-ידי הנאצים באירופה. בצומת אליקים הוקמה מצבה ועליה

גבעת-נילי

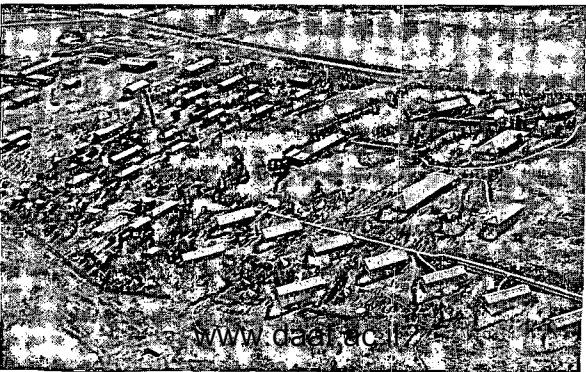

דעת - מכללת הרצוג

ימייקדם כמקום יישוב. בבניין המרובע. בין שתי הקומות. הבנוי עליה. משוקעים שהנדל"בנינים קדומים (מדרגות שיש. למשל). בשנת תרצ"ה. עת היה האיזור. קן כנופיות מרצחים. אשר תקפו יישובים יהודיים. שימש בית זה בעל קירות האבן העבים — בתוספת יציקות בטון אחדות — מבצר לעין השופט שעלתה אז למקום להתיישבות.

עוד תום המאורעות עבר המשק למשטח רחבי ידיים על הרכס הסמוך והבית הפך — תחת השלט של "בית הבראה גבעת נוח" (ע"ש נוח ליגדהיים) שתכנן את תיקון הבית ונספה בתאונת אווירון) — למרכז האימונים של "ההגנה" ולמקום הקורסים למ"כים. אשר קראו לאיזור "שולחן החול של אלוהים". בימי מלחמת העצמאות שימשה גיזערה כמקום ההיערכות של כוחותינו להסרת המצור מעל משמר העמק. את אשר סימלה לגבי היישוב בתקופה מסוימת. מטיבות. אולי. לבטא השורות הבאות:

דליה

רמת השופט עם קום המדינה

רמת-מנשה

קיבוץ. נוסד בשנת 1948, במרחק של 2 ק"מ בערך מזרחית צפון-מזרחית לדליה. שותף עם קיבוץ דליה בבית-החרושת "ארד" ובעליהם של עדרי צאן ומשק מעורב מפותח.

עליהעמק

מושב. נוסד ב-1944 על-ידי יוצאי כורדיסטאן, שרובם עברו קודם בירושלים ובה הקימו ארגון להתיישבות.

אליקים

מושב-עובדים בצד הכביש הראשי בנחל-יקנעם (ואדי-מילח) ובצד פרשת-המים של הרמה. נוסד ב-1949 על ידי יוצאי עדן. לפני מלחמת-העצמאות היו אדמות הסביבה מעובדות על-ידי תושבי הכפר הערבי אום-אל-זינת. כפר זה שימש במאורעות 1936—1939 בסיס לכנופיות ערביות ובימי מלחמת-העצמאות נטשוהו תושביו וברחו. השם אליקים הוא סמלי, ולקוח מהתנ"ך.

דעת - מכללת הרצוג

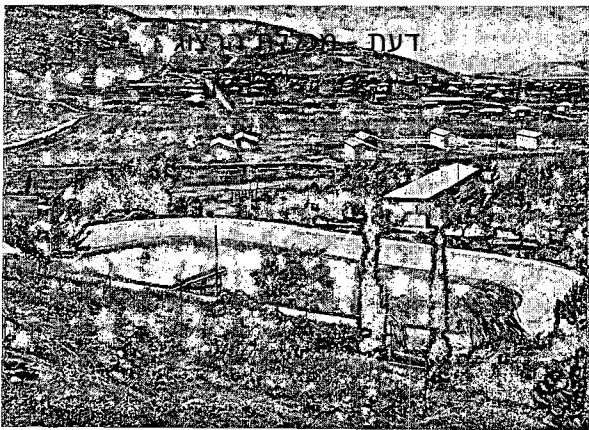
תל יקנעם ויקנעם

תל יקנעם, המשתרע על פני 23 דונם שוכן על שלוחה מאורכת של רמת-מנשה, במקום בו יוצאים נחל-יקנעם וכביש נחל-יקנעם חשיבותו-הצבאית של היישוב בימי קדם. המקום מבוצר בדרך הטבע: לעמק, ומתחברים לכביש חיפה-משמר-העמק. דרכים אלה קבעו את משלושת עבריו הוא מתנשא מעל לעמק לגובה של כשבעים מטר וגם מצד הרמה הוא מובדל ע"י גיא עמוק למדי. לרגלי התל גובע עין-יקנעם ובמרחק 2 ק"מ ממנו עובר נחל-השופט, המושך מים בכל ימות השנה. שדות העמק, יערות הכרמל וכרי המרעה של רמת-מנשה היו מרחב המחיה של העיר יקנעם הקדומה, ששכנה במקום.

המקום כבר היה מיושב בתקופת הברונזה הקדומה (האלף ה-ג' לפה"ס). מעידים על כך החרסים שנמצאו על התל והקברים אשר נתגלו בשעת חפירת באר במנסורה הסמוכה.

בשעת כיבושה של הארץ על-ידי שבטי-ישראל, ניצח יהושע את "מלך יקנעם לכרמל" — והישראלים התנחלו במקום. בצילום אוויר של התל עדיין ניכרים היטב בקצה הצפוני-מערבי שלו שרידיה של מצודה מרובעת, הפונה לכיוון מוצאו של נחל-יקנעם, שלאורכו עברה גם בימי קדם דרך חשובה. לפי דברי המקרא קיבלו הלויים בימי בית-ראשון "את יקמעם ואת מגרשיה" (הכוונה ודאי ליקנעם). אחר-כך הרבה העיר, במנסורה הסמוכה לתל נמצאו אמנם שרידי מחנה צבא רומאי ובחפירות שנערכו ביקנעם העלילית, נתגלה בנין חוזה רומית, אולם רק בתקופת השלטון הביזנטי, נזכר שוב השם "קימונה" כ"כפר בעמק הגדול, שיש מילין מלגיו, לצפון בדרך לפתולמאס (עכו)".

בימי מסעי-הצלב היתה במקום עיירה קטנה, שנקראה "קאי-מונט" (Caymont). 500 שנה לאחר-מכן בנה כאן דאזר אל-עמר (השליט הכדוי של צפון הארץ, שמרד בתורכים) מבצר, שנועד

מבט מהזרוע לכיוון יקנעם, בגבול רמת'מנשה

המסייר בתל עובר קודם בבנייני המשלחת בהם נמצא מוזיאון קטן. השביל מוליך לאיזור השערים ואנו נכנסים לאתר דרך השער שנבנה בימי שלמה על יסודות שערים מתקופות קדומות יותר. גם המדרגות המובילות לשער הן מתקופת שלמה. לפני שער שלמה ומאחורי הסוללה שהוקמה לצרכי המסילה, שבה הסיעו את שפך האדמה בזמן החפירות, עמד אחד הבניינים המפוארים של מגידו בתקופת השלטון המצרי של הפרעונים. הוא בניין המושל. במקום זה, במרתף הקשור לארמון, נמצאו גם הממצאים היפים ביותר שנתגלו במגידו — תכשיטי זהב ומאות שברים של שנהבים עם פיתוחים נפלאים.

דעת - מכללת הרצוג

העברת קו המוביל הארצי דרכה בשתי מנהרות: מנהרת מנשה א' ר"ב.

תפקידן של המנהרות לאפשר זרימת המים ממאגר בית-נטופה ועד לראש-העין ללא שאיבה, כשהם עוברים את מחסום הרמה החוצצת בין עמק יזרעאל לבין עמק החוף. גובה המאגר בבקעת בית-נטופה הוא 150 מ' מעל פני הים; משם יורד קו צינורות-הענק (בקוטר 280 ס"מ) לעמק יזרעאל ועולה שוב עד לפתח מנהרת מנשה א' שבגובה 123 מ' — בלי שאיבה, בהתאם לחוק הכלים השלובים.

פתחה הצפוני של המנהרה נמצא בין הזרע לבין משמר-העמק; הפתח הדרומי בקרבת קבוץ רמות-מנשה. היא עוברת בעומק ממוצע של 130 מ' מתחת לחורשות ושדות וארכה כ-6,380 מ' והנה המנהרה הארוכה ביותר בישראל. היא נחצבה משני עבריה בעת ועונה אחת ועבודת הכרייה נמשכה חמש שנים; פגישת שני צוותי החוצבים משני העברים נחוג בשעתו. קוטר הפנימי של המנהרה הוא 3 מ' והיא מצופה בטון.

בעבור 2 ק"מ מיציאת המים ממנהרת מנשה א' הם נכנסים למנהרה שניה שאורכה 360 מ' (מנהרת מנשה ב'), המצופה גליל פלדה לכל אורכה, בגלל העובי המועט של כיסוי הסלע שמעלית. מיציאתם ממנהרת מנשה ב' ממשיכים המים לזרם דרומה בצינורות המוביל הטמונים באדמה הגירית של הרמה, בכיוון רגבים יצומת ברקאי, ומשם עד לראש-העין.